

A KÍNAI BEFOLYÁSI ÖVEZET (1970–2000)

NEMZETKÖZI KÖRNYEZET

KORAI KERESKEDELEM ÉS BEFEKTETÉS

A szocialista fejlesztő rendszerben a nemzetközi kereskedelem a kínai termékek elenyésző hányadát szívtá csak fel, ráadásul e csekély export nagy része is más szocialista országok felé irányult. Kína legfontosabb kereskedelmi partnere a Szovjetunió volt, amely 1952 és 1960 között Kína kereskedelmének csaknem 50%-áért felelt, és tőkejavak egész sorával látta el Kínát az alapvető ipari anyagoktól kezdve a gépekig. E szovjet támogatás nélkül az ipar újjáéledése Mandzsúriában, és az azt követő első ötéves terv (1953–1957) egyaránt lehetetlen lett volna. Cserébe Kína munkaigényes termékeket, például textilárut és feldolgozott élelmiszereket exportált a Szovjetunióba. A kereskedelem GDP-hez viszonyított aránya azonban még csúcspontján sem haladta meg a 10%-ot. A nagy ugrás csődjével és a kínai–szovjet kapcsolatok megromlásával a szocialista blokk két legnagyobb országa közti kereskedelem stagnálni kezdett: a kínai kereskedelem 1959 és 1970 között nem mutatott nettó növekedést. 1970-re a Szovjetunióval folytatott kereskedelem szinte elapadt, csupán 1%-ot tett ki. Ennek természetesen jelentős hatása volt a GDP-arányos kereskedelmi forgalomra, ami 5%-ra esett vissza (Naughton 2007).

A további gazdasági fejlődés reményében Kínának tehát új forrásokat kellett találnia azon fejlett tőkejavak beszerzéséhez, amelyeket nem tudott belföldön előállítani. Ez volt az a pillanat, amikor Kína fontolgatni kezdte a diplomáciai közeledést az Egyesült Államokhoz,

amely időközben saját bőrén is érezni kezdte az ipari válság hatását. Ugyanilyen jelentősnek bizonyultak azok a regionális gazdasági megállapodások is, amelyek a csendes-óceáni térség katonai nagyhatalmával való megbékélésből következtek. Az Egyesült Államokkal lépést tartva 1972-ben Japán is rendezte diplomáciai kapcsolatait Kínával, amit az 1970-es évek folyamán számos kereskedelmi megállapodás követett. Közülük a legfontosabb az 1978-as „hosszú távú kereskedelmi megállapodás” volt, amely a tőkejavakkal kapcsolatos kínai problémákat volt hivatott orvosolni. A megállapodás szerint Kína természeti erőforrásokat (nevezetesen olajat és szenet) exportál a nyersanyaghiányos Japánba, teljes ipari üzemek importálásért cserébe, ideértve az üzemekhez szükséges technológiát és építőanyagot is. Ez a megállapodás egybeesett a japán ipar túltermelési válságának kezdetével, így Kína létfontosságú piacot biztosított azoknak a tőkejavaknak, amelyeket a japán gazdaságban már nem lehetett nyereségesen hasznosítani. 1980-ra „Kína importja legnagyobb hányadában Japánra támaszkodott”: a Japánból érkező import a teljes behozatal 26,4%-át tette ki. Ugyanebben az évben a kínai export 20,1%-a a japán piacra ment, főleg természeti erőforrások formájában. Mindközben az import zömét éppen azok a tőkejavak tették ki, amelyek profitabilitása jelentősen visszaesett Japánban, ideértve a „nehéz vegyipari és ipari termékeket”, valamint a „gépeket és berendezéseket” (Thomson 1997: 1–4).

Az 1970-es évektől kezdődően tehát Kína külkereskedelme elkezdett kikecmeregni a gödörből: 1978-ban a kereskedelem GDP-hez viszonyított aránya ismét elérte a szocialista időszak csúcának számító 10%-ot, majd az 1980-as évek első felében további stabil növekedést mutatott, melyben a kétoldalú megállapodások által szabályozott import- és exporttevékenységek nagyjából egyforma súlyt képviseltek a teljes kereskedelmen belül (Naughton 2007). Ebben az időszakban a hazai gazdaságot még elzárta a kapitalista piactól egy ún. „kettős zsilip”: ez egyrészt azt jelentette, hogy az állam monopolizálta a külkereskedelmet, mindössze tizenkét államosított vállalat kapott felhatalmazást arra, hogy előmozdítsa a kereskedelmi megállapodásban benne foglalt külkapcsolatokat. Másrészt a kínai jüan értéke teljesen elszakadt a nemzetközi devizapiacok árfolyammozgásaitól, az árfolyamot központilag határozták meg, ezzel pedig megakadályozták

a jüan átválthatóságát. Emiatt a nemzetközileg forgalmazott árukra kettős árak voltak érvényben, és kétsávós valutarendszert vezettek be. Mivel a jüan a világpiacon nem volt forgalmazható, helyette speciális piaci árfolyamú devizajegyeket bocsátottak ki (Thomson 1997).

Ez a rendszer azonban teljes mértékben az olaj- és a szénellátás folytonosságán állt vagy bukott. A tacsingi olajmező – amely a legnagyobb Kínában (és az egyik legnagyobb az egész világon) – mellett más, kisebb lelőhelyek is elkezdtek termelni a kulturális forradalom alatt. Mindez a kőolajtermelés gyors, évi 20%-os növekedéséhez vezetett 1969 és 1977 között. A növekedés olyan gyors ütemben zajlott, hogy „a tervezők azt nyilatkozták, hogy Kína 1985-re leahagyja Szaúd-Arábiát, aki akkor a világ harmadik legnagyobb kőolajtermelője volt” (Naughton 1996: 69). Az 1976 és 1985 közötti időszakra vonatkozó „tízéves terv” (az első, amelyet Teng Hsziao-ping vezetése alatt állítottak össze) középpontjában olyan megaprojektek álltak, amelyeket a kapitalista világból importált ipari termékekből építettek fel (sőt arra is volt példa, hogy teljes üzemeket importáltak), mindezekért cserébe pedig Kína olajjal fizetett. A rendkívül nagyszabású terv azon a feltételezésen alapult, hogy az olajkitermelés továbbra is a korábbiakra jellemző gyors ütemben növekszik, ám a feltételezett készletek meglétét soha senki nem igazolta. Végül ezek a vélt tartalékok nem kerültek felfedezésre, az 1970-es évek eleji túlzott kitermelés tartós károkat okozott a termelékenység stabilitásának, a kőolajkitermelés pedig a tízéves terv legelején érte el a csúcspontot, pontosan akkor, amikor a kereskedelmi megállapodások jó részét megkötötték (Naughton 1996).

Ennek eredményeképp a csökkenő bevételek és a jövőbeni devizafizetési kötelezettségek között tátongó hiány tovább növekedett (Naughton 1996). Végül számos kereskedelmi szerződést felbontottak, ugyanakkor a helyzet előmozdította a kínai gazdaságot a világpiactól elszigetelő „kettős zsilib” reformját is. A reform lehetővé tette a szükséges fejlesztések – vagyis a Japánból importált drága üzemek és berendezések – finanszírozását. A nyolcvanas évek közepére a jüant szándékosan leértékelték, és elkezdték összhangba hozni a globális devizapiacokkal (bár továbbra is államilag meghatározott árfolyamon), a kilencvenes évek elejére pedig teljesen eltörölték a kettős valutarendszert (Naughton 2007). Eközben a Plaza-egyezmény 1985-ös elfogadása a jen gyors inflációját hozta magával, miközben a dollár

(és számos hozzá kötött délkelet-ázsiai valuta) versenyképesebbé vált. Az újonnan leértékelt jüan megfelelő helyzetben volt ahhoz, hogy versenyre keljen a dollárhoz kötött délkelet-ázsiai valutákkal a csendes-óceáni térség gazdasági hierarchiájának alacsonyabb szintjein lévő pozíciókért.

A vidéki területeken (különösen a kulcsfontosságú folyódeltákban) létrejött munkaigényes termelési központok lehetővé tették, hogy Kína profitáljon a könnyűipari termékek iránt megnövekedett keresletből. Az FMV-k termelési kapacitása szemmel láthatóan nőtt, és a belföldi piac a tartós hiány felől a többlet felé mozdult el. A kialakulófélben lévő túltermelési válságban az új piacokat találni képes FMV-k nem csupán a csődtől menekültek meg, hanem jelentősen elhúztak versenytársaik mellett. A hazai gazdaságot a kapitalista világpiactól elszigetelő második zsilipet a különleges gazdasági övezetek létrehozásával sikerült „felhúzni”. Az első ilyen övezetek Kuangtung és Fucsien tartományok viszonylag szegény tengerparti szakaszain, Hongkong és Tajvan közelében létesültek. A különleges gazdasági övezetek létrehozásával párhuzamosan jelentősen megnőtt azoknak a (nagy részben ezen övezetekben elhelyezkedő) vállalatoknak a száma, amelyeknek engedélyezték a külkereskedelmet. Vámmentes import vált lehetővé azzal a feltétellel, hogy a behozott árukat exportcikk gyártására használják fel az övezeten belül (Naughton 2007). Mindennek eredményeképp 1987-re „Kína lényegében két különálló kereskedelmi rendszert épített ki”, az egyik teljesen exportra irányuló, piacosított rendszer, a másik pedig egy részben megreformált, szigorúbban szabályozott, „rendes kereskedelmi” rendszer volt (Naughton 2007: 386). Az export jellege is megváltozott ebben az időszakban. Míg 1985-ben még mindig a kőolaj számított a legfontosabb kínai exportcikknek, amely a teljes export mintegy 20%-át tette ki, addig „1995-re Kína összes vezető exportcikke munkaigényes ipari termék volt” (Naughton 2007: 393).

Ezt a fellendülést a hazai gazdaság gyors növekedése és a közvetlen külföldi befektetések¹¹³ nagymértékű beáramlása egyaránt ösztönözte. Bár a Kínai Népköztársaság korai importjának nagyon kis hányada (1980-ban a teljes import 2,6%-a) származott Hongkongból és Makaó-

¹¹³ FDI, Foreign Direct Investment, a későbbiekben FDI rövidítéssel – *a szerk.*

ból, ezek a területek később kulcsfontosságú kapcsolódási pontot jelentettek a gyorsan változó szocialista fejlesztő rendszer és azon kapitalista szféra között, amely ezt a rendszert szép lassan bekebelezte. Hongkong és Makaó hamarosan dominálni kezdték a Kínába irányuló külföldi befektetéseket: 1983-ra az összes közvetlen külföldi tőkebefektetés 51,6%-a érkezett erről a két helyről, utánuk Japán következett 20,4%-kal, illetve az Egyesült Államok 9,1%-kal (Thomson 1997). Ez részben a kínai tőke illegális visszaforgatásának volt köszönhető, illetve annak, hogy egyes tajvani befektetéseket bújtatott módon a hongkongi pénzügyi piacokon keresztül csatornáztak be, mindezzel együtt azonban Hongkong szerepének fontosságát nem lehet túlhangsúlyozni. A hongkongi cégeknek már a különleges gazdasági övezetek (amelyek közül a legfontosabb Sencsen, közvetlenül a határ túloldalán helyezkedett el) megalapítása előtt is engedélyezték, hogy exportfeldolgozási szerződéseket kössenek kínai cégekkel (KBV-kkel és FMV-kkel) a Gyöngy-folyó deltájába (Naughton 2007).

Ez volt Hongkong dezindusztrializációjának¹¹⁴ kezdete, mivel mind a helyi cégek, mind a Hongkong területén működő japán vállalatok nemzetközi alvállalkozói a határon túlra, Kínába, a Gyöngy-folyó deltájába helyezték át gyártási kapacitásaikat. Mivel Hongkong soha nem volt kedvezményezettje a Japánnak és Dél-Koreának odaítélt nehézipari katonai szerződéseknél, a hongkongi feldolgozóipar főként könnyűipari termelőegységekből állt. Ezeket az üzemeket viszonylag olcsón lehetett mozgatni, és decentralizált jellegük hozzájárult ahhoz, hogy az itteni ipari övezetekben ne szerveződjön olyan típusú harcok munkásmozgalom, amilyen a dél-koreai ipari övezetekben. A munkásokat legalább annyira fegyelmezték és megosztották a hagyományos családi hierarchiák, mint a kizsákmányolás. Amikor ezek a cégek kiszervezték a termelést, az adminisztratív, pénzügyi és marketingrészlegüket Hongkongban hagyták, a felső vezetés pedig szükség esetén átutazott a határon túlra. A korai időszakban Hongkong nyersanyagokat, alkatrészeket és tervrajzokat is biztosított a „három szállítmány, egy ellentételezés” néven ismert rendszerben. Az „egy ellentételezés” a hongkongi cégek által a helyi vállalkozónak adott

¹¹⁴ Olyan gazdasági, társadalmi folyamat, aminek hatására csökken egy adott terület nehézipari tevékenysége, és ezzel egyidejűleg a feldolgozóipar, szolgáltatóipar előretörése jellemző.

egyösszegű transzfer volt, amelyet amerikai vagy hongkongi dollár részletekben fizettek ki. Ez a kifizetés közvetlenül a helyi bürokrátnak, kádereknek és vezetőknek járt, akik a szerződést biztosították. Magukat a munkásokat teljesítmény alapján, júanban fizették, a fennmaradó devizát pedig gyakran a fekete piacon értékesítették magas árfolyamon, vagy hongkongi bankokon keresztül mosták tisztára, hogy újra befektethessék (Lin 1997).

Hasonlóképpen a Gyöngy-folyó deltájában előállított árukat gyakran nem szállították közvetlenül a kínai kikötőkből a végpiacokra, hanem tettek egy kitérőt a vámmentes hongkongi kikötőbe, ami hozzájárult ahhoz, hogy Hongkong 1987 és 1989 között, majd 1992 és 1997 között is a világ legforgalmasabb konténerkikötőjének számított.¹¹⁵ Mindezen folyamatok végeredménye „a modern társadalmak történetének egyik leggyorsabb dezindusztrializációja” lett (Lang, Chiu és Pang 2001: 110). A dezindusztrializációs folyamat az 1970-es évek utolsó éveiben, a kínai kereskedelemnek a hongkongi ipar előtt történő megnyitásával kezdődött, majd a különleges gazdasági övezetek megalapításával gyorsult fel, végül a Plaza-egyezmény aláírásával járó globális kereskedelmi változásokkal tetőzött – amely egyezmény az USA és Japán közötti zajló alacsony szintű kereskedelmi háború eredménye volt. A hongkongi feldolgozóiparban foglalkoztatott munkaerő abszolút és relatív értelemben is csökkent: az „1980-as 892 ezerről 1996-ra körülbelül 327 ezerre csökkent a munkavállalók száma”, valamint „az 1971-es 47%-ról (a teljes munkaerő 47%-áról van szó) 1996-ra 14%-ra zuhant vissza” (Lang, Chiu és Pang 2001). A feldolgozóipar helyét a szolgáltatási szektor töltötte be. Hongkong visszanyerte státuszát, mint a globális kereskedelem egyik centruma, valamint új szerephez is jutott a régió egyik pénzügyi központjaként. 1996-ra „Hongkong GDP-jének több mint 40%-a származott a pénzügyi, banki, kereskedelmi és szállítási szolgáltatásokból” (Johnson 2001: 86). Kína számára ez azt jelentette, hogy a japán tőkének való addigi

¹¹⁵ Hongkongot minden esetben megelőzte Szingapúr, amely ebben az időszakban hasonlóan fontos szereplő volt Délkelet-Ázsia és a Kínai Népköztársaság számára is. A 2010-es évek második felétől években a kínai kikötők álltak a rangsor élén, 2017-ben a világ 10 legforgalmasabb konténerkikötőjéből hét Kínában volt. A Szingapúrról szóló részleteket lásd: „Hong Kong hands port crown to Singapore”, *Asia Times*, 2005, archiválva: <<https://www.container-transportation.com/singapore-be-comes-largest-container-port.html>>

kiszolgáltatottságot felváltották a globális kereskedelmi és pénzügyi rendszerektől való függés, melyeket az (egykori) gyarmaton keresztül igazgattak.

VÁROSI SZÖRNYETEG

A kapitalista termelés a társadalom szintjén nyeri el legteljesebb formáját. Az emberek élete és munkamódszereik megváltoznak, mozgásmintáik az értékáramláshoz igazodnak, a környezetet kizsákmányolják, benépesítik, elhagyják, és rekreációs térként vagy „ökológiai szolgáltatásként” alkotják újra. A népesség pedig a tőke mellett koncentráldik, amelyet az utak és a műholdak növekvő területe köt össze. A kelet-ázsiai szárazföld városainak hosszú történelme van: alapjaikba régi termelési rendszerek nyomai vésődtek be, az új intézményrendszerek felépítéséhez pedig a régiek összeomlásának káosza biztosítja a habarcst. A kapitalista termelésnek való alárendelődés úgy Európában, mint Kelet-Ázsiában egy határozottan nem kapitalista városi hálózat talapzatán ment végbe, amelyet több száz évnyi háború és gazdasági átalakulás formált újra meg újra. A kapitalista átmenet első, megrekedt szakaszában, a késő Csing-korszakban és a köztársasági években gyors növekedésnek indultak a régi tengerparti és folyami kikötővárosok, melyek a kontinens hatalmas mezőgazdasági területeit kötötték össze a világgal. Sanghaj, Kuangcsou, Vuhan, Nanking és néhány más ősi város profitált igazán ebből a folyamatból a tengerparttól elzárt szárazföldi városok rovására. Néhány másik városi központ is felemelkedett ebben az időben, ilyen volt például Csingtao. Emellett a korai kapitalista átmenet ezen szakaszában a japán megszállás alatt megindult Mandzsúria gyors gyarmati urbanizációja, valamint egyes szárazföldi városok – például Csungking – háborús fejlesztése is.

A szocialista fejlesztő rendszer egyrészt megállította ezt az urbanizációs folyamatot, másrészt elmélyítette a város és a vidék közötti szakadékot. A kelet-ázsiai kontinensen az városi népesség aránya mindig is alacsonyabb volt, mint a kapitalizmus előtti Európában, miközben a népsűrűség vidéken általában sokkal nagyobb volt. Mindkét jellemző átöröklődött a szocialista korszakba. A fejlesztő rendszer azonban példátlan módszerekkel kötötte helyhez a lakos-

ságot. A *hukou* rendszer intézményesítette a város-vidék megosztottságot, egyúttal pedig bürokratikus gátakat emelt a települések közötti migráció elé. A vidéken belüli migráció a szocialista időszakban valószínűleg még a kapitalizmus előtti dinasztiaiákhöz képest is csekély volt. A városokban a *tanvej*¹¹⁶ a megélhetést a vállalatokhoz kötötte, a munkaerő fluktuációja pedig a szocialista korszakban hihetetlenül alacsony volt. Ez nem csak a városon belüli migrációt korlátozta, hanem magukat a városokat is apróbb részekre tagolta. Minden vállalat egyre zártabb és önellátóbb lett, biztosítva saját munkásai számára a lakhatást, étkezést és szórakozást. A régió ősi városai hosszú időn keresztül viszonylag zártabb és nyitottabb fázisokon mentek keresztül: az egyik végletet a Tang-korszak városállami rendszere jelentette, amely gondosan korlátozta a mozgás szabadságát. A másik végletet pedig a Szung-korszak¹¹⁷ vagy a korai kapitalista korszak nyitott városai jelentették, amelyekben a mozgás szabadsága elengedhetetlen volt az egyre inkább piacosított termeléshez. Bár a szocialista korszak nagyvárosaiban nem korlátozták kifejezetten a városlakók városon belüli mozgását, a vállalat mégis egyfajta informális városállamként működött, mivel egy adott vállalat tagjai általában ugyanott éltek, étkeztek és vettek részt szabadidős tevékenységekben, jó néhány pedig falakkal, kapukkal és udvarokkal volt elhatárolva.

Ez a városokon belüli szétaprózódás először a déli tengerparti városokban kezdett megszűnni, mivel ezeken a területeken volt a legkevesebb állami nagyvállalat, a kisipari termelés pedig hosszú hagyományokra tekintett vissza. A Sanghajhoz és Kuangcsouhoz hasonló városokban már az 1960-as években megjelentek a protoproletárok, akiket sem a *tanvej*, sem a *hukou* nem határozott meg pontosan. Ezt az osztályt jórészt „munkásparasztok” alkották, akik valójában a környező vidéki területek lakói voltak, és akiket a mezőgazdasági termelés pangása idején a városba szállítottak. A többiek, akiket „síkátori munkásoknak” neveztek, a városi népesség gyengén integrált szegmensét (többnyire nőket) jelentették, akiknek nem volt szoros kapcsolatuk egy

¹¹⁶ Az 1950-es években létrehozott *tanvej*-rendszerben, másnéven a „munkaegységek” rendszerében, a gyárak biztosították a munkások ételmezését és más alapvető szükségleteik kielégítését, amely hamarosan a kínai ipar egészére kiterjedt.

¹¹⁷ A Szung-korszak 960-tól 1278-ig tartott – a szerk.

adott vállalattal, ezért a nagyvállalati komplexumok szabadon toborozhatták őket az átjárókból és sikátorokból. Ezek a munkások folyamatos mozgásban voltak a városon belül, így vonzó munkaerőforrást jelentettek a helyi vállalkozások számára. A „munkásparasztok” jövedelme nőtt, a városi közigazgatásnak nem kellett kiadásokat biztosítania a megélhetésükhöz, az ipari vállalatok pedig bőséges és olcsó munkaerőhöz jutottak a termeléshez. Amikor lejárt a szerződésük, visszaküldhették őket vidékre. Hasonlóképpen, a sikatori munkásokat fel lehetett használni a városi hierarchiában magasabban elhelyezkedő munkások reprodukációs költségeinek csökkentésére: nőket és munkanélküli fiatalokat toboroztak mosásra, ételkészítésre, ruházat előállítására és javítására a nagy ipari vállalatok munkásai számára. Cserébe a vállalatnak nem kellett a teljes *tanvej*-féle ellátást nyújtania nekik, ehelyett bért vagy korlátozottabb juttatásoka kínáltak.

A városi ipar reformjával ez a protoproletár osztály szélesedni kezdett, a munkaerő fluktuációja fokozódott, és a szocialista város elaprózódását felváltotta a gyors városi növekedés, amelyet az emberi történelem valószínűleg legnagyobb népvándorlása táplált. Ugyanakkor a vidéki iparosodásnak köszönhetően, amelyet az új belföldi piac ösztönzött, egy új, burjánzó városföldrajz alakult ki. Első eredménye a folyódelta nagyvárosaiban volt megfigyelhető, ahol a régi városi csomópontok összeértek az újonnan urbanizálódott „kisvárosokkal”. Később pedig az egykor kizárólag mezőgazdasági területeken lévő kisebb városokból és vásárvárosokból teljesen új városi központok alakultak ki. Ha a szocialista korszak városszerkezetét a nagy állami tulajdonú vállalatok komplexuma határozta meg, akkor az FMV-k, majd később a magánvállalkozások felemelkedése volt az, amely leginkább rányomta bélyegét Kína kapitalizmusba való belépésének városföldrajzára. E fejlődés léptéke azt is biztosította, hogy ezek az új kapitalista városok az általuk kiszolgált globális piacnak megfelelő gigantikus méreteket öltsenek. 1978 és 1990 között a kínai városok száma több mint kétszeresére, 193-ról 467-re nőtt, az egymilliónál több lakosú városok száma pedig tizenháromról harmincegyre emelkedett (Lin 1997).

Bár az értékfelhalmozás alapvető mozgástörvényei absztrakt szinten is azonosíthatók, hatásukat mégis a valóságban fejtik ki, és eközben mind a teret, mind a társadalmat átalakítják. A csökkenő profitráta az

egy bizonyos telítettségi szintet elért piacon működő vállalkozások által hozott beruházási döntések összességének absztrakt leírása. Ugyanakkor a csökkenő profitráta objektív formája egyszerre társadalmi és térbeli. Társadalmi szinten a konjunktúra és a válság ciklusai új életmódokat, új kulturális gyakorlatokat, valamint az elégedetlenség és az ellenállás új hullámait hozzák létre. A tér szintjén a válság a régi ipari központok elöregedésében testesül meg, amelyet a globális termelés élvonalában elfoglalt helyükért folytatott ádáz globális verseny kísér. A rozsdadovezetekben az elavult gyárakat bezárják, a jövedelmező beruházások néhány megmaradt cégre koncentrálnak, az infrastruktúra pedig hanyatlík. Ezzel párhuzamosan nő a munkanélküliség és az elvándorlás is, akárcsak a feketepiac szerepe, gyakoribbá válhatnak az elégedetlenségek – általában elhúzódo hanyatlás a jellemző.

Számos nagyváros vetélkedik az új ipari struktúrák kulcsfontosságú részeinek irányításáért, de a végeredményt gyakran strukturális tényezők és a történelmi tehetetlenség határozzák meg, amihez az uralkodó osztály szeszélyei nem elhanyagolható mértékben járulnak hozzá. A globális ipari szerkezetváltás legutóbbi hullámában például a csendes-óceáni partvidék mentén való elhelyezkedés a legértékesebb adottságok közé tartozott, amelyekkel rendelkezhetett egy város. A tengerparti városok fejlődése a globális kereskedelem bővülésének eredménye volt, ám a csendes-óceáni urbanizáció vissza is hatott erre a folyamatra. A tőkefelhalmozás súlypontjának eltolódása az urbanizáció újabb hullámát indította el, ami újabb infrastrukturális beruházásokat vont maga után, ez pedig tovább erősítette a tőke keletre, a tengerpartok felé való tolodását. Az új ipari struktúra léptéke mindig nagyobb, mint a megelőzőé, a tőkés gazdasági rendszer középpontjában álló, fokozódó növekedésre való törekvés miatt. Ugyanakkor hiába növekszik a termelés mértéke, a folyamat során a munkaerő aránya csökken a tőkéhez képest. Ez azt jelenti, hogy a pusztítás nagy (a világháborúkhöz hasonló) hullámai, az újonnan forradalmasított iparágak a legutóbbi ipari forradalomhoz képest a lakosság egyre kisebb és kisebb hányadát fogják foglalkoztatni közvetlenül. A legtermelékenyebb iparágak által létrehozott új munkahelyek – amelyekért a cégek és a városok versenyeznek – relatív száma tehát csökken, miközben a gyárak egyre nagyobb hányada van kitéve a munkaerő-olcsósítás nyomásának. Az ipari szerkezetváltás minden egyes hullámában egyre

sokasodnak a rozstdaövezetek, és az ún. „napövezetek”¹¹⁸ pedig vagy egyre exkluzívabbakká, vagy egyre kizsákmányolóbbakká válnak. Csökken a magiparágaktól való közvetlen függés is, és egyre többen próbálnak megélni a nem helyi termelési központok közvetett kiszolgáltatásából és fenntartásából.

Ez a verseny nemzetközi léptékű is. A kínai napövezet városainak sikere arra épült, hogy a délkelet-ázsiai versenytársak nem tudták megszerezni a globális piac nagyobb részét. A profitabilitás globális tendenciái is egyértelműen strukturálják az új termelési központokat. A csökkenő profitabilitás nem csak a külkereskedelem növekedését ösztönzi, hanem mindezt kifejezetten az olcsó, kihasználatlan munkaerő után kutatva teszi, amelyet az átlagos munkaerőköltséghez képest kevesebbért, rövid ideig tartó extrém kizsákmányolásnak lehet alávetni. Az amerikai rozstdaövezetek terjedését egyrészt a déli államokban kialakuló, olcsó munkaerőt foglalkoztató napövezet, másrészt a csúcstechnológiai iparágakra és szolgáltatásokra alapuló tengerparti városok felemelkedése kísérte. Ezzel szemben a kínai napövezetet – amelyet a leggyorsabb urbanizációs ráta és gazdasági teljesítmény jellemez –, bár szintén a tengerparti területeken alakult ki, kezdettől fogva a globális logisztikai hálózatokhoz kötődő munkaigényes iparágak koncentrációja határozta meg. Legalábbis a vizsgált időszakban, mielőtt Kína high-tech központjai – Sanghaj, Kuangcsou és Peking – Tokióhoz vagy Los Angeleshez hasonló, valódi „globális városokká” nőttek volna.

Ha egyetlen területet emelnénk ki, amelyik különösen jól reprezentálja a kínai urbanizáció ezen időszakát, az valószínűleg a Gyöngy-folyó deltája, különösen Sencsen és környéke lenne, az 1980-ban létrehozott első négy különleges gazdasági övezet legsikeresebbike. A Gyöngy-folyó deltájának városfejlődése a fentebb részletezett tendenciák mindegyikét szimbolizálja. Ahogy az a kínai kapitalista iparosodásra általában jellemző volt, a folyamat nem a már meglévő nagyvárosban (a közeli Kuangcsouban) indult el, hanem a delta felső folyásánál fekvő, vidéki részen. Ipari szerkezetét a globális gazdaság igényei határozták meg, még akkor is, ha működését a családi, falusi és regionális identitás szigorúan lokális hálózatai koordinálták. A termelés alapja a vidéki területekről bevándorló,

¹¹⁸ Az USA-beli „sunbelt” mintájára, kvázi Dél-Kína – *a ford.*

extrém mértékben kizsákmányolt munkaerő volt, amelyet hosszú munkaidőben (a globális és regionális átlagokhoz képest), rendkívül alacsony bérekért foglalkoztattak a munkaigényes iparágakban. Ezek az iparágak párhuzamosan fejlődtek az alapvető logisztikai infrastruktúra kiépítésének fellendülésével, és az új cégeket közvetlenül kötötték össze a világpiaccal a hongkongi kikötőn keresztül, majd hamarosan egy sor másik kínai kikötő is szerepet kapott. Mindennek a végeredménye az lett, hogy kialakult a világ egyik legnagyobb városi agglomerációja. Sencsen hatalmas kiterjedésű beépítetlen vidéki területeket foglal magába, számos ősi várost és települést ölel fel, és a termelés, a letelepedés és az újjáépítés folyamatosan változó mintái szerint terjed, amelyek nemcsak a gyors kínai gazdasági fejlődést testesítik meg, hanem egyben a kapitalista urbanizáció egy bizonyos ideálja felé is mutatnak.¹¹⁹

HOLD NÉLKÜLI ÉGBOLT

1980-ban, amikor Sencsent Kína első négy különleges gazdasági övezetének egyikévé nyilvánították, a település alig volt több, mint egy mezőgazdasági területekkel körülvett kis mezőváros. Lakossága harmincezer fő körül volt, közülük sokan a közeli földekre jártak dolgozni. Sem a mezővárosok, sem a mezőgazdasági területek nem jártak különösebben jól a szocialista fejlesztő rendszer alatt, amely az ipari beruházásokat a nagyobb városokba irányította a kisebbek rovására, és a gabonatermelést erőltette még azokban a régiókban is, amelyek alkalmasabbak lettek volna más növények termesztésére. A reformidőszak kezdetére az egész régió súlyosan elmaradottá vált.¹²⁰ A Sencsen körüli terület azonban egyúttal a virágzó kapitalista Hong-

¹¹⁹ A Gyöngy-folyó deltájának méretével és növekedési trendjeivel kapcsolatban lásd World Bank (2015).

¹²⁰ Ez jelentős változás volt Sencsen számára – ami egykor Kína egyik legiparosodottabb régiójának számított (Sanghaj mellett) – Sencsen pedig egyben az első, megrekedt kapitalista átmenet egyik kulcsfontosságú helyszíne is volt. A Gyöngy-folyó deltájában született meg a modern munkásmozgalom: Kína első két szakszervezetét anarchisták alapították Kuangcsouban az 1910-es években, és fontos sztrájkok zajlottak a térségben, amíg a mozgalmat az 1927-es fehérterror le nem törte. Az idényjellegű bérmunka általános volt, és még a Kuangcsou körüli kisebb

kong és az anyaország határán is állt, és Kuangcsou környéke büszkélkedhetett a korai reformok legaktívabb népi támogatásával, amelyet gyakran maga Csao Ce-jang (1980 és 1987 között miniszterelnök) egyengetett gondosan abban az időben, mikor Kuangtung tartomány párttitkára volt. A régió megnyitása a kísérletezés számára tehát kevés hátránnyal járt, miközben mind elhelyezkedése, mind közelmúltbeli történelme növelte a sikeres reformok valószínűségét.

A szélesebb értelemben vett Dél-Kína (különösen Kuangtung és Fucsien tartományok) már az exportipar kialakulása előtt is kihasználta éghajlati és történelmi adottságait, hogy a reformkorszak első éveiben a kereskedelmi termelés egyik leggyorsabban növekvő központjává váljon. A trópusi és szubtrópusi éghajlat változatosabb mezőgazdasági termelést tett lehetővé, mint Észak-Kína legtöbb részén, és a vidéki piac növekedésével párhuzamosan kezdtek újra kialakulni a régi kereskedelmi hálózatok, amelyek egykor összekötötték a régiót. A szocialista korszak előtt a régió a rizstermesztés mellett az egyéb áruk (hal, selyem, cukor, trópusi gyümölcs és zöldség) előállításában is domináns szerepet töltött be. A háború és a forradalom kitörése által megakasztott korábbi kapitalista átmenet során Dél-Kína ipari termelése szorosan kapcsolódott ezekhez az adottságokhoz. A könnyűipar központi szerepet játszott, beleértve az élelmiszer-feldolgozást, a textilipart és az alapvető fogyasztási cikkek gyártását is: amikor a piac újra fellendült vidéken, ezek az iparágak is újjáéledtek (Lin 1997).

Dél-Kína egésze „az összes külföldi tőkebefektetés 42%-át kapta” az 1979 és 1994 közötti években, 1995-re pedig „az egész országra vetített teljes exporttermelés több mint 47%-át adta” (Lin 1997: 66). Ebben az időszakban a Gyöngy-folyó deltája a régió talán legfontosabb termelési központja volt: csak a delta területe 1990-ben a nemzeti exporttermelés 17,34%-áért felelt, és a megvalósult külföldi befektetések 18,95%-át fogadta. Ugyanebben az évben már a tartományi gazdaságon belül is meghatározóvá vált: Kuangtung ipari és mezőgazdasági termelése bruttó értékének 68,8%-át állította elő (Lin 1997). És még csak nem is ez volt befolyásának csúcspontja: 2000-ben

városok, például Fosan is iparosodtak és bekapcsolódtak a globális kereskedelemben. A régió a fejlesztő rendszer alatt gyakorlatilag dezindustrializálódott.

„Kuangtung tartomány a kínai export 42%-át adta”, és ennek 90%-áért „a Gyöngy-folyó deltájának nyolc városa felelt, élükön Sencsenel”. Maga Sencsen a világ leggyorsabban növekvő városa lett, a GDP növekedési üteme 1980 és 2000 között átlagosan valamivel több mint 30% volt. 2010-re egy harmincezer fős halászfaluból hatalmas, mintegy 10,4 milliós várossá duzzadt.¹²¹ Ezt a léptékváltást a népességnövekedési és városfejlődési trendek is visszatükrözték. Az 1957 és 1978 közötti csekély, 0,75%-os városi növekedési ütemről (a „belső deltában”, a még nem várossá nyilvánított Sencsen és a szigorú migrációs korlátozásokkal rendelkező legnagyobb város, Kuangtung kivételével) a delta városi lakossága (a teljesen „beépített” területeken) 1982 és 1990 között 7,21%-kal nőtt, de ezen számok már a migrációs korlátozások megszüntetése után városiasodó Sencsent és Kuangcsou is magukban foglalják (Lin 1997).

E növekedés nagy részét az „ideiglenes” vendégmunkások beáramlása okozta a szélesebb értelemben vett régióból és Kína belső részeiből. Az 1980-as évek elején a migrációs korlátozásokat enyhítették, és 1984-től kezdődően a vidéki bevándorlók hivatalosan is végezhettek nem mezőgazdasági munkát néhány kijelölt városban. 1985-re a parasztok nemcsak a kijelölt városokban dolgozhattak, hanem szabadon átköltözhetek bármelyik közeli településre, hogy bizonyos típusú munkát végezzenek (elsősorban az építőiparban, a kiskereskedelemben és a szállításban). A vidéki munkaerő-felesleg elszívásával az ilyen intézkedések gyorsan növelni kezdték a proto-proletariátus számát Kína-szerte. A jelenség azonban délen volt a leglátványosabb, különösen a Gyöng folyó deltájában. Kezdetben elsősorban a környező vidékek munkásait érintette. Az 1980-as

¹²¹ A „(nagy)város” kínai közigazgatási meghatározása (市) nem felel meg teljesen a szó (city) angol jelentésének, és nem is felel meg a nyugati közigazgatási kategóriának. Bár a kínai *si* gyakran utal arra, amit mi városnak gondolunk, sokszor használják a „prefektúraszintű város” megjelölésére is, amely magában foglalja a város központi területét, a hozzá kapcsolódó külvárosokat és a környező vidéki területek jelentős részét. Mindazonáltal, mivel a Gyöngy-folyó deltája ma már összefüggő megavárosnak számít (a Világbank megállapítása szerint), Sencsen önmagában minden bizonnyal eléggé beépített ahhoz, hogy a szó köznapi értelmében városként jellemezzék, annak ellenére, hogy közigazgatási határain belül továbbra is megmaradt néhány mezőgazdasági termeléssel foglalkozó és kevésbé fejlett zöldterülettel rendelkező terület. A Sencsen növekedésére vonatkozó adatokért lásd Cox (2012).

években a Kuangtungon kívülről érkező bevándorlók aránya viszonylag alacsony maradt – nulláról indult ugyan, de 1988-ra is csak az összes bevándorló 11%-át tették ki. Bár a népesség az 1990-es években már sokkal gyorsabban növekedett, ezt megelőzően a Gyöngy-folyó deltájába irányuló migrációt a környező régióból származó vidéki munkaerő-felesleg beáramlása jellemezte. A messziről érkező, ideiglenes bevándorlók kis részarányához képest 1988-ban az összes bevándorló mintegy 88%-a Kuangtungból származott, és nagy részük a Gyöngy-folyó deltáján belüli vagy az azzal szomszédos vidéki területekről érkező, ott csak rövid ideig tartózkodó munkás volt. Az első generációs bevándorlóknak túlnyomó többsége egyedülálló fiatal nő volt, akik gyári munkát végeztek. Ez az „ideiglenes” népesség 1982 és 1990 között a tartomány egészét tekintve évente átlagosan kicsit kevesebb mint 30%-kal nőtt, de a folyódeltában a növekedés több mint 40% volt. 1982-ben Kuangtung tartomány ideiglenes munkavállalóinak 37,25%-a dolgozott a Gyöngy-folyó deltájában – ez az arány csak kicsivel volt magasabb, mint a delta állandó lakosságának aránya a tartomány lakosságához képest. 1990-re azonban a tartomány összes ideiglenes munkavállalójának közel 80%-a (majdnem hárommillió ember) élt és dolgozott a Gyöngy-folyó deltájában (Lin 1997).

Sencsen, Tungkuan, Paoan és Kuangcsou állt ezeknek a trendeknek az élén: ezekben a városokban dolgozott a deltában élő ideiglenes népesség több mint fele, városonként 15–18%-a (Lin 1997). Nem meglepő módon ezeken a területeken volt a legmagasabb az egy főre jutó termelési érték 1990-ben, és itt nőtt leggyorsabban a termelési érték az 1980-as évek során. Bár Kuangcsou továbbra is a régió termeléséhez legnagyobb mértékben hozzájáruló város maradt, részesedése az 1980-as 44%-ról 1990-re 22%-ra csökkent, míg Sencsen részesedése ugyanabban az időszakban 0,39%-ról 12,44%-ra nőtt, amit a deltában található többi kisebb város gyengébb növekedése követett (Lin 1997). A végeredmény szinte tökéletes példája volt annak, amit „alulról jövő urbanizációnak” neveznek, a folyamatot pedig a kisvárosok és vidéki területek urbánus agglomerációkká átalakulása hajtotta. Azonban a delta eredetileg vidékies állapota és a megavárosok 2010 körüli kialakulása közötti időszakban a városi területek felé irányuló migráció a régió belüli összes migráció mintegy 26,6%-át tette ki 1980 és 1990 között. Az átfogó urbanizáció helyett tehát a reformkorszak első évtizedében

a kisvárosokba irányuló migráció dominált, ami az összes migráció 71%-át tette ki (Lin 1997).

Az így létrejött nagyvárosokat egy olyan jelenség határozta meg, amelyet a tudósok és a helyiek „vidék-város integrációnak” kezdtek nevezni, és amit a növekvő terjeszkedés, az intenzív iparosítás és a mezőgazdaság fejlesztése jellemzett (Lin 1997). Összességében azonban a megművelt földterület „az 1980-as 10 440 négyzetkilométerről 1990-re 9105 négyzetkilométerre csökkent”, míg a kijelölt kisvárosok beépített területe (a nagyvárosokként kijelölt területeket nem számítva, ahol a növekedés korlátozott volt) ugyanezen időszak alatt évente átlagosan 23,98%-kal nőtt, ami évi mintegy 67 négyzetkilométernyi új városias területet jelentett az évtizedben (Lin 1997). Az ipar hasonlóan kiterjedt és változatos volt. A termelést kis műhelyek dominálták, amelyek átlagosan kétszáznál kevesebb dolgozót foglalkoztattak, némelyik csak egy tucatot. Ezekben az években egyszerűen nem voltak nagyobb üzemek (a Kuangscouban megmaradt állami vállalatokon kívül) vagy jelentős termelési csomópontok. A régi közösségi étkezéket könnyűipari műhelyekké alakították át, majd ezek helyén legfeljebb két-három emeletes épületeket húztak fel, néhány nagyszobával. A helyiek hamarosan az alábbi költői, de pontos kifejezéssel kezdték jellemezni a termelés új földrajzát: „tengernyi csillag szétszórva az égbolton, amelynek közepéről hiányzik egy nagy, fényes hold” (Lin 1997).

A BAMBUSZHÁLÓZAT

Hongkong pénzügyi jelentőségének növekedése ebben az időszakban nem csupán földrajzi elhelyezkedésének volt köszönhető, a fennálló közvetlen családi kapcsolatok és közvetett kulturális befolyás legalább ekkora jelentőséggel bírt. A Gyöngy-folyó deltája korai fejlődését ugyanis a kiterjedt családi hálózatok, a cégek termelési és adminisztratív egységei közötti kommunikációt elősegítő kantoni nyelv, valamint a klánhoz vagy helyhez kötődő, hűség által fegyelmezett női munkaerő is elősegítette. Ezen sajátosságok többsége a dél-kínai történelem hosszú ideje fennálló jellemzője volt, de korántsem mindegyik: sok tényező újonnan jelent meg. Különösen fontos jelentőséggel bírt, hogy a háború végével és a kommunista Kína iparának átszervezésével nagyszámú

nacionalista kötődésű menekült áramlott Hongkongba. Ennek eredményeként Hongkongban egyszerre koncentráldott nagy mennyiségű olcsó munkaerő és – a terület brit gyarmati státuszának köszönhetően – jelentős mennyiségű tőke, melyet az anyaországból csempészték magukkal a vagyonosabb menekültek, akik egyben menedzseri tapasztalatokkal és nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkeztek. Kiváltképpen fontos volt a sanghaji üzletemberek tömeges áttelepülése az 1940-es évek végén, ami új befektetéseket kereső tőkét és a könnyűiparral kapcsolatos széles körű szakértelmet hozott a területre éppen abban az időben, amikor a kontinensen zajló forradalom keresztül tett Hongkong kereskedelmi és logisztikai központtá válásának. A tőke és az olcsó munkaerő kombinációja a következő két évtizedben elősegítette a gyarmati sorban lévő terület gyors iparosítását, később pedig, amikor újra beindult a kereskedelem a Kínai Népköztársasággal, két évtizedes gyors dezindusztrializációt (Johnson 2001) eredményezett.

A hongkongi (és tajvani) emigráns tőkések azonban csak egy frakcióját képezték a kínai tőke Délkelet-Ázsián és általában a Csendes-óceánon átívelő, sokkal nagyobb hálózatának.¹²² A gyakran „bambszálhálózatnak” nevezett tőkekoncentráció egy családi kapcsolatokra épülő informális gazdasági hálózat volt, aminek gyökerei a Ming- és Csing-dinasztiák regionális uralkodásának időszakában keresendők, amelyek megelőzték Európa és Japán imperialista terjeszkedését. A Ming-korszak idején Cseng Ho diplomáciai útjai (1405 és 1433 között) kezdetleges kereskedelmi hálózatokat hoztak létre a Dél-kínai-tengeren és az Indiai-óceánon, amelyeket gyakran kantoni és hokkien nyelven beszélő¹²³ kereskedők vezettek. Ugyanebbe a régióba a 17. század során nagyszámú bevándorló özönlött a Csing-dinasztia felemelkedésével, azután, hogy az ellene harcoló, Mingekhez hű csapatok déli hadállásai lassanként felőrlődtek. Ezek a dél-kínai dialektusokat beszélő bevándorlók átszivárogtak Délkelet-Ázsiába. Néhol (mint Thaiföldön) lassanként beépültek a helyi gazdasági és politikai rendszerekbe, míg más területeken saját államalakulat jött létre, ilyen volt például a nyugat-bor-

¹²² Számos munka dokumentálja ezt a sokféleképpen meghatározott hálózatot. Az alábbi információk e munkák egy részéből származnak, beleértve a hivatkozott forrásokat és számos általánosabb áttekintést (Weidenbaum és Hughes 1996; Folk és Jomo 2003; Cheung és Gomez 2012).

¹²³ A délkelet-kínai területeken elterjedt nyelv – *a szerk.*

neói Lanfang Köztársaság. A 17. század közepére a kínai betelepülők száma Tajvanon és Délkelet-Ázsiában több mint százezer volt (Guotu 2006). Bárhová is mentek, folytatták a Ming-korszakban kialakult hagyományt: saját, általában családi konglomerátumokat alapítottak, amelyekkel előmozdították a kereskedelem, a bányászat, a mezőgazdaság és a könnyűipar felvirágzását Délkelet-Ázsiában.

A nyugati (majd japán) gyarmatosítás térnyerésével és a Csing-dinasztia – idegen nyomás és belső lázadások hatására bekövetkező – lassú összeomlásával ennek a diaszpórahálózatnak a jellege ismét megváltozott. Sok délkelet-ázsiai államszervezet (beleértve a Lanfang Köztársaságot is) esett áldozatul az európai birodalmi terjeszkedésnek, amelyet később az Egyesült Államok és Japán térnyerése váltott fel. A gyarmati adminisztrátorok azonban a kínai gazdasági hálózatokat gyakran megőrizték, sőt olykor kivételes helyzetbe hozták ezeken a területeken. A 19. század közepén – a tajping-felkelést¹²⁴ követően – a háború sújtotta Dél-Kínából a migránsok harmadik hulláma áramlott ki. Ekkorra a délkelet-ázsiai kínai migránsok száma már meghaladta az egymilliót, Tajvanon pedig a betelepülő kétmillió kínai lassanként lecserélte az őslakos népeiséget, így többséggé váltak a szigeten (Zhuang 2006). Az új migránsok egy része ismét Délkelet-Ázsiába szűrődött be, de sokukat most jobban vonzották az amerikai és ausztráliai új munkaerőpiacok, ahol a bányászat és a vasútépítés fellendülése miatt volt szükség nagyszámú munkásra. Bár ezen országok közül a legnagyobbak később sok bevándorlót kiutasítottak, a diaszpórának tartósan éreztette hatását. Jelentős lokális üzleti hálózatok alakultak ki különböző Csendes-óceán-parti városokban,¹²⁵ például San Franciscóban és Limában. A késő Csing-évek alatt Szun Jat-szen bejárta a tengerentúli kínai településeket, hogy pénzt gyűjtsön a Szövetséges Liga¹²⁶ számára – ami jelzi e hálózatok kulturális folytonosságát és viszonylag nagy mennyiségű szunnyadó tőkéjét.

¹²⁴ A Csing-dinasztia elleni fegyveres konfliktus Kínában az 1850-es évek közepén. Azért tört ki, mert a lakosság gyarapodásával és az egy személyre eső földek csökkenésével nőtt a korrupció és a kizsákmányolás.

¹²⁵ „Pacific Rim” – általában csak az ázsiai csendes-óceáni területeket érti alatta a szöveg, néha (mint itt) az óceán túlsó partját is – a ford.

¹²⁶ A Szun Jat-szen által alapított társaság, melynek célja a Csing-dinasztia megdöntése volt.

A belső nyugtalanság a Csing-dinasztia hanyatlása és a köztársasági periódus alatt is folytatódott, ezért a déli bevándorlók újabb hulláma érkezett Délkelet-Ázsiába, különösen Malajziába és Szingapúrba, végül pedig a kommunisták győzelme után Tajvanba és Hongkongba.¹²⁷ A kialakult diaszpórák (olykor a gyarmati hatalmak támogatásának is köszönhetően) a helyi kereskedelmi és ipari hálózatok központi pilléreivé váltak. Mindez gyakran helyi etnikai egyenlőtlenségek kialakulásával is járt, ami erőszakos összetűzésekhez, bizonyos esetekben a kínai kisebbségek elleni zavargásokhoz, sőt pogromokhoz vezetett, különösen Indonéziában (1965 és 1966 között, valamint 1998-ban), Malajziában (1969) és Burmában (1967), a régió belüli vándorlás újabb hullámait indítva el. Az ilyen események is szerepet játszottak egy független, kínaiak által uralt Szingapúr kialakulásában. Más esetekben a kínai menedzseri osztály nagyobb fokú asszimiláción ment keresztül, mint például Thaiföldön és kisebb mértékben a Fülöp-szigeteken. A bambuszhalózat azonban minden esetben megőrizte jelentős befolyását kereskedelmi kapcsolatai és komoly tőkeállománya felett, így végső soron Japánhoz hasonló mértékben járult hozzá a csendes-óceáni térség újrafarmálásához, és kétségtelenül központi szerepet játszott Kína világgazdasági felemelkedésében.

A késői Csing-korszak és a köztársasági időszak során a bambuszhalózatból Kínába történő befektetések mértéke minimális volt a külföldön dolgozó kínaiak hazaküldött pénzéhez képest. A tengerentúli kínaiak befektetései a becslések szerint 128,74 millió dollárt tettek ki (1937-es árfolyamon) a 19. század vége és 1949 között, és mintegy 80%-uk Kuangtungban és Fucsienben összpontosult. Ezzel szemben a hazautalások körülbelül 3,5 milliárd dollárt tettek ki (szintén 1937-es árfolyamon számolva) nagyjából ugyanebben az időszakban (Jinzhi 1988). A szocialista korszakban, amikor a hazautalásokat nem lehetett közvetlenül az anyaországba küldeni, Hong-

¹²⁷ Egy másik nagy migrációs hullám 1984-ben indult meg, ezúttal Hongkongból, miután döntés született arról, hogy a gyarmati területet a britek átadják a kommunista Kínának. Ennek a kivándorlásnak a hatásai leginkább olyan helyeken mutatkoztak meg, mint a kanadai Vancouver, ahol a kantoni tőke beáramlása teljesen átformálta a várost. Az újabb kivándorlási hullám eredménye a csendes-óceáni tőkehalózatok még mélyebb integrációja lett. Csak egy példát említve: az újonnan Kanadába települő kínai emigránsok fontos közvetítőként működtek a nyersanyagokra éhes anyaország és a kanadai természeti erőforrások között.

kong alapvető fontosságú pénzügyi közvetítővé vált a tengerentúli kínai lakosság és Kínában élő rokonaik között. Mivel Délkelet-Ázsia gyarmati rendszerének felszámolását etnikai feszültségek kísérték, Hongkong (Szingapúr mellett) a bambuszhálózat tőkéjének fontos lerakatává vált. 1949 és 1990 között „körülbelül 73 milliárd hongkongi dollárt fektettek be Délkelet-Ázsiából származó kínaiak Hongkongban” – ez az összeg meghaladta az amerikai és japán befektetéseket ugyanabban az időszakban (Zhuang 2006: 9).

Több délkelet-ázsiai országban, nevezetesen Thaiföldön, Malajziában, Indonéziában és kisebb mértékben a Fülöp-szigeteken tapasztalható egyidejű fellendülés a helyi kínai konglomerátumoknak is előnyös volt. Indonézia figyelemre méltó példa: Szukarno¹²⁸ bukását és az 1965-ös antikommunista népiertást követően a Szuharto tábornok-féle Új Rend¹²⁹ elindított egy a katonaság által támogatott fejlesztési programot, amelynek célja az ország gyarmati időkből származó pusztuló infrastruktúrájának újraépítése, a mezőgazdasági termelékenység forradalmasítása és a külföldi tőke bevonása volt. Ahogy az Kínában is történt ebben az időszakban, a külföldi tőke számára a fő vonzerőt a befektetésekért cserébe az olajhoz és egyéb nyersanyagokhoz való hozzáférés jelentette. Az erőforrásokban szegény Japán vezető szerepet játszott ebben, mivel újjáélesztette az eredetileg a „közös felvirágzás övezete”¹³⁰ koncepció részeként létrejött kereskedelmi kapcsolatokat. A kínai *cukung*¹³¹ tőkések szintén alapvető szerepet játszottak ebben a nemzetközivé váló folyamatban. Először is hozzáférésük volt a Hongkongban, Tajvanon és másutt meglapuló tőkéhez, amit a hazai termelésbe forgathattak. Másodsor, a nem kínai külföldi tőkések megbízható partnernek tekintették őket, ugyanis a *cukung* cégek látták az egyetlen hazai erőnek, amelyek „rendelkeznek a szükséges vállalati, tőke- és elosztási apparátussal,

¹²⁸ A második világháború után a holland gyarmati sorból függetlenné váló Indonéz Köztársaság első elnöke 1945 és 1967 között, az el nem kötelezett országok mozgalmának egyik alapítója.

¹²⁹ A Szuharto-féle rezsim neve, amely három évtizedig állt fenn, és erősen antikommunista volt, amivel a nyugati nagyhatalmak szimpátiáját is kiváltotta – *a szerk.*

¹³⁰ A Nagy-kelet-ázsiai „közös felvirágzás övezete” (1931–1945) japán imperialista projekt – *a ford.*

¹³¹ Hokkien kifejezés, indonéziai kínai üzleti érdekeltségű csoportok – *a ford.*

valamint a profitszerzéshez elengedhetetlen üzleti ‘kultúrával’” (Robinson 1986: 273). Ugyanezek a tényezők kedvezményezett státuszhoz juttatták őket az ország katonai vezetői szemében is, akik monopolszerződéseket, olcsó hiteleket és állami vállalatok révén jól fizető megbízásokat kínáltak nekik.

Helyi szinten mindez mélyreható egyenlőtlenségeket generált a kínai és az indonéz, helyi tőkések között, valamint elmélyített egy általánosabb etnikai egyenlőtlenséget is, amelyet a szegény indonézek tapasztaltak a kínai tulajdonosokkal való kapcsolataik során vagy a kínai nagyvállalatoknak dolgozva. Bár régóta vita folyik a kínai tőke pontos súlyáról az Új Rend gazdaságában, az mindenesetre nyilvánvaló, hogy a *cukung* cégek dominálták a termelést, különösen a nagy állami infrastrukturális projekteken kívül. Az 1980-as évek közepére általános becslések szerint „a kínaiak kezében összpontosult a hazai magántőke legalább 70-75%-a, és továbbra is kínai üzleti csoportok uralták a közepes és nagyvállalati szektort”. Ez azt is jelentette, hogy – eltekintve Szuharto családjától és a legmagasabb rangú tábornokokhoz kötődő hálózatoktól – Indonézia Új Rend-rezsimjében „a hazai kapitalista osztályt túlnyomórészt kínaiak alkották” (Robinson 1986: 276–277).

De ugyanilyen fontos az a tény is, hogy a hazai kapitalista osztály gyakran japán cégek alvállalkozója volt, vagy legalábbis olyan fejlettebb kelet-ázsiai gazdaságok finanszírozták, amelyek felemelkedésüket nagyrészt a japán tőke korábbi beáramlásának köszönhették. Így azután a japán tőke válság utáni kiáramlása (amelyet amerikai katonai érdekek is elősegítettek) végső soron megerősítette a bambuszhalózat üzleti kapcsolatait, amelyek a 20. század utolsó harminc évében világméretűvé nőttek. 1991-re a Világbank becslése szerint a nem Kínában élő kínaiak össztermelése elérte a 400 milliárd dollárt, ami 1996-ban 600 milliárd dollárra nőtt (Zhuang 2006). Bár a tőke nagy részét Kínában tartották, ez általában mozgékonyabb volt, mint a nem kínai tőkések által birtokolt források. Célszerű összehasonlítani a számokat a régió más befektetési forrásainak adataival, bár sok az átfedés: a teljes japán FDI [külföldi működőtőke-befektetés – a szerk.] 1951 és 1986 között világszerte mintegy százhatmilliárd dollárt tett ki, amelynek ázsiai része 21,8 milliárd dollár volt (Itoh 1990). Ez 1986 után gyorsan nőtt: „az éves tőkekiáramlás negyvennyolcmilliárd dollár volt”,

és Japán ázsiai feldolgozóipari beruházásai az 1986 és 1989 közötti néhány éves időszakban (a buborék csúcsán) meghaladták az 1951 és 1985 közötti időszak összes beruházását (Bernard és Ravenhill 1995). Összességében elmondható, hogy a tőke ezen két, számos ponton összefonódó forrása egyre inkább egyenértékűvé vált, amit a csendes-óceáni térség súlypontjának lassú eltolódása követett Japántól Kína irányában. Ez utóbbi folyamatban nem kis szerepe volt a bambuszhalózat szunnyadó kapcsolatai újjáéledésének. A hálózat gyors növekedését eleinte a japán gazdaság túlhevülése hajtotta, majd a japán gazdasági buborék kidurranását követően – az „elveszett évtized”¹³² alatt –, amikor a japán befektetések viszonylagos hanyatlásnak indultak, a bambuszhalózat virágozhatott az egész régióban.

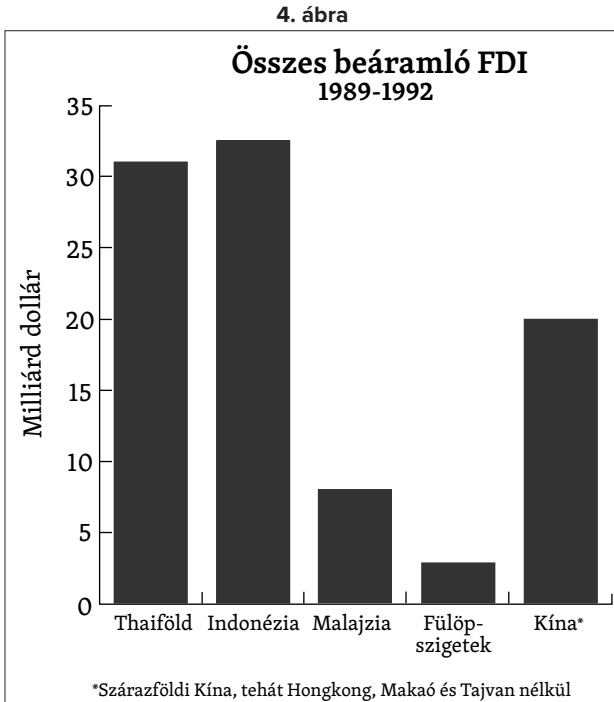
A CSENDES-ÓCEÁNI KERESKEDELMI HÁBORÚK

A 20. század utolsó évtizedeire a globális tőkeáramlás súlypontja döntő mértékben kelet felé tolódott. Az Egyesült Államok Csendes-óceánon átívelő nemzetközi kereskedelme már 1980-ban felülmúlta az Atlanti-óceánon átívelő kereskedelem volumenét, és a csendes-óceáni térség ázsiai gazdaságai 1982 és 1985 között évi 5%-os növekedést értek el, míg Európában ugyanebben az időszakban 1,8%-os növekedés volt csupán (Itoh 1990). Az ázsiai országok gyors növekedését a japán buborék¹³³ hajtotta, amely soha nem látott sebességgel terelte a tőkét a tengerentúlra. Japán részesedése a globális működőtőke-befektetésekből 1984-ben elérte a 17,8%-ot, ami meghaladta az Egyesült Államok részesedését is (Itoh 1990). De a folyamatot az is elősegítette, hogy az Egyesült Államokban folyamatosan nőtt a kereslet a tengerentúlról származó könnyűipari termékek és nyersanyagok iránt. A tőke ezen új középpontja tehát három pilléren nyugodott: az egyik Japán volt, a másik az Egyesült Államok, a harmadik pedig az egyre gazdagabb kínai befolyási övezet, amely a 21. századra az óceánparti részek

¹³² Japán gazdasági stagnálása az 1991-es Japán buborék kidurranását követően – *a ford.*

¹³³ 1986 és 1991 közötti gazdasági buborék alakult Japánban az ingatlan- és tőzsdei árak erős inflálódása miatt, aminek következtében 1992-től Japán gazdasága stagnált – *a szerk.*

mellett egyre inkább jelentette a nyugati, szárazföldi területeket is. Nagyjából ezzel egy időben jelentős mennyiségű befektetés kezdett beáramlani Délkelet-Ázsia virágzó gazdaságaiba.



Forrás: Délkelet Ázsia: Martin Hart-Landsberg és Paul Burkett 1998.
Kína: Naughton, 2007.

A világgazdaság csúcán ezt a folyamatot az Egyesült Államok és két legfontosabb „későn iparosodó” versenytársa, Japán és Nyugat-Németország között növekvő kereskedelmi feszültség határozta meg. A csendes-óceáni térségben ez a folyamat kereskedelmi háború kibontakozásához vezetett, amelynek részeként az Egyesült Államok jelentős vámokat vetett ki a japán elektronikai cikkekre, diplomáciai erejét felhasználva korlátozta a japán autó-, acél- és gépipari exportot, valamint rossz hírért keltette a Japánból érkező befektetéseknek, sőt szövetségi szinten olykor egyenesen blokkolta is azokat. Indiana államban olyan képek jelentek meg, ahol helyi acélmunkások japán gyártmányú autókat

vernek szét kalapáccsal, 1982-ben pedig az FBI egy nagy horderejű csalási ügyben több Hitachi-vezetőt letartóztatott, akik tudatosan forgalmaztak az IBM-től lopott adatokat (Tasker 2018; Malone 1983). A kereskedelmi háború nehézfegyverzetét azonban a nemzetközi monetáris rendszer szívében történő reformok jelentették. Versenyelőnye megőrzése érdekében Japán már régóta manipulálta valutaárfolyamát, amire válaszul az USA, geopolitikai erejét felhasználva, kieroszakolta a jen lebegő árfolyamra való áttérését, ezzel párhuzamosan pedig – több központi bank közreműködésével – szándékosan leértékelte a dollárt az 1985-ös Plaza-egyezmény keretén belül. Az eredmény a japán ipar versenyképességének gyors hanyatlása volt, ami még több tőkebefektetést irányított a pénzügyi spekulációk és az ingatlanbefektetések felé, ez pedig felgyorsította az eszközár-buborék növekedését, amely öt évvel később a japán buborékhoz vezetett (Hemmings 2018). Noha a Plaza-egyezmény egyfajta mérföldkövet jelentett, mégis csupán az egyik fontos sarokpont volt a csökkenő profitabilitás, az ipar kiszervezése és a fokozódó globális verseny által jellemzett sokkal hosszabb távú trendekben.

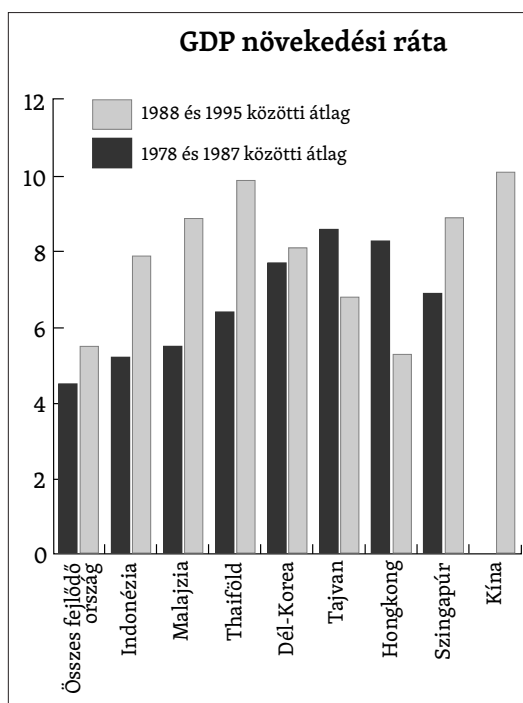
A 1970-es évek globális válsága indította el a kereskedelmi háborút, és a kereskedelmi háború hozta létre ezt az egyezményt sok másik intézkedés mellett – az ok-okozati összefüggést itt nem lehet megfordítani.

De míg a Plaza-egyezmény gyengítette a japán ipart, sok más regionális gazdaság dollárhoz kötött valutáit versenyképesebbé tette. Az egyezmény megkötésének éveire a gyarmati rendszer felszámolását követő elégedetlenség nagyrészt elapadt Délkelet-Ázsiában, az utolsó nagy indokínai háború Thaiföldet pedig az Egyesült Államok karjaiba lökte. A háború ezenkívül a régió fejlődését az ún. kelet-ázsiai tigrisek gazdaságaihoz kötötte, a fentebb vázolt alvállalkozói megállapodások révén. Mire tehát 1985-ben aláírták a Plaza-egyezményt, a termelés legalsó szintjeit már a csendes-óceáni térség újonnan épített csomópontjainak perifériáján fekvő szegényebb országokba irányuló exportra készítették elő. Az IMF¹³⁴ és a Világbank közgazdászai „csodagazdaságok” új sorának felemelkedését jósként, központi szereplőként Thaifölddel, Malajziával és Indonéziával, néha kiegészülve a Fülöp-szigetekkel és a Kínai Népköztársasággal. Ezek az

¹³⁴ International Monetary Fund, Nemzetközi Valutaalap – a szerk.

előrejelzések a Japánból és a kelet-ázsiai tigrisek gazdaságaiból a régióba irányuló működőtőke-befektetések gyors növekedésén alapultak, Kína esetében pedig különösen Hongkong, Tajvan és Makaó szerepe volt hangsúlyos (Hart-Landsberg és Burkett 1998; Naughton 2007). Ennek eredménye egy újabb elképesztő GDP-növekedési hullám volt, amely növekedés messze meghaladta a fejlett gazdaságokét, sőt a világ fejlődő országaiban tapasztalt magasabb átlagokat is felülmúlta, és gyorsan megelőzte a kelet-ázsiai tigrisek gazdasági növekedésének ütemét. Az egyetlen kivétel Szingapúr volt pénzügyi központ szerepéből adódóan: lásd az 5. ábrát. (Hart-Landsbert és Burkett 1998).

5. ábra

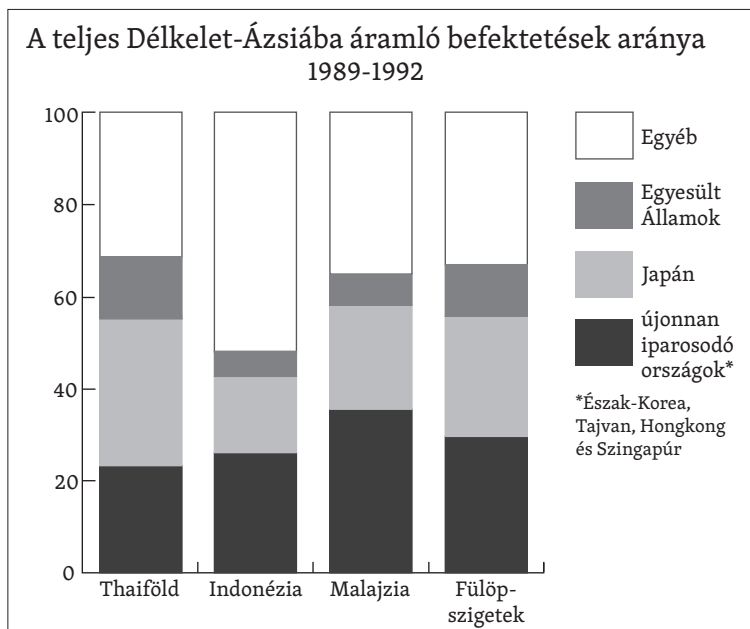


Forrás: kínai adat esetén a Világbank, a többi országnál lásd Hart-Landsberg és Burkett 1998.

Amint azt korábban Japán, Dél-Korea és Tajvan esetében láthattuk, a növekedés nagy részét az amerikai hadsereg régiós védnöksége segítette. Ez különösen igaz volt Thaiföldre, amely az indokínai háború során katonai csapatokat és számos bázist is biztosított az amerikaiaknak. 1950 és 1988 között az Egyesült Államok „több mint 1 milliárd dollár gazdasági és 2 milliárd dollár katonai segítséget nyújtott” Thaiföldnek, zömmel az 1965 és 1975 közötti háború éveiben (Glassman 2004: 37).

A segély relatív súlya akkor válik világossá, ha összehasonlítjuk az országba irányuló összes működőtőke-beruházással, amely 1961 és 1980 között még mindössze 1,18 milliárd dollár volt, majd 1981 és 1990 között ez 6,88 milliárd dollárra nőtt, viszont ez az ugrás leginkább 1988 és 1990 között volt, ekkor 5,05 milliárd dollár értékű beruházás történt (Hart-Lansberg és Burkett 1998). Az 1950 és 1988 között kapott 3 milliárd dolláros közvetlen segély, amelyet elsősorban katonai érdekek indokoltak, nagyjából ugyanebben az időszakban mintegy 8 milliárd dollárnyi működőtőke-befektetésnek felelt meg. A vietnami amerikai katonai szerepvállalás idejének nagy része alatt az USA-tól kapott segély nagysága nagyjából megegyezett Thaiföld külföldi devizataralékával (1965–1976 között) (Glassman 2004). A közvetlen katonai segélyek relatív jelentősége csak akkor kezdett csökkenni, amikor a Plaza-egyezményt követően japán befektetések kezdtek áramlani a thaiföldi gazdaságba. Míg 1965 és 1972 között az Egyesült Államokból származó befektetések a Thaiföldre érkező összes működőtőke-beruházás 45,1%-át tették ki, szemben a japán 28,8%-kal, addig az 1990-es évek elejére ezek a számok megfordultak (lásd a fenti 6. ábrát). 1987 és 1995 között a japán befektetések az összes működőtőke-beruházás 31,6%-át tették ki, az USA részesedése pedig 13,2%-ra csökkent (Glassman 2004).

6. ábra



Forrás: (Hart-Landsberg és Burkett 1988)

A Thaiföldről Japánba irányuló export szintén nőtt ebben az időszakban. Ez illeszkedett abba a tendenciába, amely Délkelet-Ázsiát jellemezte: a régió országainak kereskedelmi mérlege (amelyet úgy kapunk meg, hogy kivonjuk az importból az exportot) Japánnal, valamint Dél-Koreával és Tajvannal szemben negatív volt, és 1985 után egyre kiegyensúlyozatlanabb lett, amíg ugyanebben az időszakban az Egyesült Államok és Európa gazdaságaival szemben egyre pozitívabbá vált. A Nyugattal szembeni kereskedelmi többlet azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy teljes mértékben ellensúlyozza a régió általános kereskedelmi hiányának hatását, valamint a működőtőke-beruházások elapadását – az ázsiai pénzügyi válság pedig rávilágított ezeknek a kereskedelmi egyensúlytalanságoknak a valódi nagyságára (Hart-Landsberg és Burkett 1998). Ennél is fontosabb, hogy a kereskedelmi egyensúlyhiány világosan megmutatta az állítólagosan

minden fél számára előnyös, „repülő vadludak”¹³⁵ névre keresztelt iparosítási modellben rejlő egyenlőtlenségeket. A valóságban mind az ázsiai tigrisek gazdaságai, mind a felvirágzó délkelet-ázsiai országok egy kialakulóban lévő csendes-óceáni térség hierarchiájának részei voltak, amelyet az USA katonai érdekei alakítottak ki, és amelyet gazdaságilag Japán uralt egyfajta versengő szimbiózisban az USA gazdaságával. A kelet-ázsiai tigrisekben ez a hierarchia a szellemi tulajdon, a csúcstechnológiai piacok és a különféle termelési technikák megosztása körüli konfliktusok formájában került felszínre (Hart-Landsberg és Burkett 1998).

Délkelet-Ázsiában a regionális egyenlőtlenségek sokkal szembe-
tűnőbbek voltak. A régióban az ipari szerkezetváltás és a technológiaátadás minden egyes hullámát az importált technológiáktól és alkatrészekről való függőség növekedése, valamint az importhelyettesítő¹³⁶ hazai iparfejlesztés eljelentéktelenedése kísérte. Mire a gazdasági szerkezetváltás hulláma elérte Délkelet-Ázsiát, a beáramló működő tőke túlnyomó részét az olcsó munkaerőt alkalmazó, rendkívül mobilis cégek befektetési tették ki, mely cégek fejlett technológiájukat vagy egyáltalán nem, vagy csak rendkívül korlátozott mértékben osztották meg a helyi tőkészekkel (Bernard és Ravenhill 1995). Mindez azt eredményezte, hogy „az új exportágazatok olyan gazdaságokban váltak jelentőssé, melyek termelő kisvállalkozásai hírhedtek voltak a járadékvadászatról és a hatékonytalanságról” (Bernard és Ravenhill 1995: 196). Sok esetben, mint például Indonéziában, a tőketulajdon aránytalanul nagy mértékben koncentráldott egyrészt a külföldi tulajdonosok, másrészt a helyi tőkészek kis hányadának

¹³⁵ Japán közgazdászok elképzelése a délkelet-ázsiai technológiai fejlődésről, amelyben Japáné a vezető szerep. Az 1930-as években fejlesztették ki, de az 1960-as évekre lett népszerű – *a szerk.*

¹³⁶ A globális kapitalizmusban az importhelyettesítő iparosítás a tőke- és technológiahianyos (fél)perifériás országok egy gazdaságfejlesztési stratégiája. Ebben az esetben az államok ahelyett, hogy cserébe importból szereznek be az összetettebb árukat, arra koncentrálnak, hogy a saját iparuk által tudjanak előállítani az exportképes termékeket. Az iparfejlesztéshez azonban technológiaiimportra van szükség, amelyet a tőkehiányos országok nehezen finanszíroznak - többek között ez is vezetett az államszocializmus ideje alatt Magyarország és más kelet-európai országok eladósodásához (Éber et al. 2014) – *a szerk.*

kezében, akiket szoros kapcsolat fűzött vagy a katonai juntákhoz,¹³⁷ vagy a bambuszhálózat üzletembereihez (Robinson 1986). Ezt a jelenséget egyesek „technológia nélküli iparosodásként” írták le, amely különösen azokban az exportágazatokban volt tetten érhető, melyek földrajzilag a külföldi tulajdonban lévő és a helyi vállalkozásokra csupán minimálisan építő exportfeldolgozó övezetekben koncentráálódtak (Malajziában az ilyen típusú külföldi vállalatok adták a nagybani export 75–99%-át) (Bernard és Ravenhill 1995; Hart-Landsberg és Burkett 1998).

Regionálisan ezek az exportágazatok egy hárompólusú kereskedelmi hierarchiába épültek be: a pénzügyi szolgáltatásokat Hongkong és Szingapúr nyújtotta, a csúcstechnológiai inputok beszállítója az egymással versenyző Japán, Tajvan vagy Dél-Korea volt, a feldolgozás pedig a Tigris-gazdaságoktól Délkelet-Ázsiáig (és egyre inkább a kínai szárazföldre) húzódnó termelési láncokban történt. Az egyes részfolyamatok pontos helye a munkaerőköltség és az adott ágazat tőke-munka aránya alapján dőlt el. A szükséges nyersanyagok Délkelet-Ázsiából (valamint a „globális Dél” különféle államaiból) származtak, a végtermékeket pedig az amerikai és európai piacokra szállították. Ezzel egy időben a csendes-óceáni térség teljes kereskedelmi infrastruktúrája a konténerek, hajók és kikötők termelésétől függött, ami az exportfeldolgozó övezetek és gigantikus konténerkikötők által jellemzett logisztikai gócpontok új földrajzi hierarchiáját hozta létre. Kína szárazföldi területeinek megnyitása ebben a kontextusban vált lehetővé. Az Indonéziával, Thaifölddel és Malajziával versengő kínai szárazföld felemelkedése tehát a bambuszhálózat virágzásától függött a japán buborék 1990-es kipukkadását követően, domináns szerepét pedig a regionális versenytársak 1998-as ázsiai pénzügyi válság alatti összeomlása biztosította be végleg.

¹³⁷ A junta szó katonai diktatúrát jelent – *a szerk.*

